

О. П. Просяник

Харківський національний економічний університет ім. С.Кузнеця

oxppros@gmail.com

СУТНІСТЬ І ЯВИЩЕ В КОНЦЕПЦІЇ Ф. ДЕ СОССЮРА

Абсолютна більшість мовознавців приймає соссюрівський дуалізм мовної діяльності за даність. Проте зовсім не однаково вони інтерпретують відношення між мовою й мовленням у межах мовної діяльності. Ключовим моментом стосунку між мовою й мовленням у соссюрівському розумінні є функційний стосунок між стабільною інформаційною системою і її використанням у суспільній інтеракції.

У радянській мовознавчій традиції під впливом панівної ідеології цей функційний зв'язок був переосмислений у т. зв. «діалектичну єдність», що, безперечно, є ознакою впливу марксистсько-гегелівської методології. Так, О. М. Галкіна-Федорук у виступі «Про мову й мовлення» у 1962 р. сказала: «Мова і мовлення співвідносяться як сутність і явище й перебувають у діалектичній єдності, відбитій в їхньому взаємозв'язку і відмінності» [1, с. 159]. Про це писав і Ф. П. Філін: «Соссюрівська антиномія *langue – parole*, з протиставленням обох членів, як відірваних одна від одної протилежностей, становить зачароване коло. Насправді ж ці протилежності перебувають у діалектичній єдності» [4, с. 42]. Підтримує цю ідею й М. А. Кондрашов: «Відзначені Соссюром відмінності мови та мовлення справді існують, але вони не дають підстав їх абсолютизувати, оскільки ці два аспекти мовної діяльності в кожному окремому випадку становлять неподільну діалектичну єдність, жоден із них не можна собі уявити незалежно один від одного, обидва вони взаємно зумовлені, оскільки «мова» – це загальне, а «мовлення» – часткове, особливе» [3, с. 112]. Ця теза є проблемною. Проблема полягає в тому, що М. А. Кондрашов переформулював відому тріаду «загальне – одиничне – особливе» у діаду, а це суперечить класичній діалектичній логіці. Подібне співставлення соссюрівської концепції з діалектикою Гегеля знаходимо й у С. П. Гірняк: «Мовлення щодо мови є частковим, окремим, індивідуальним.

Воно є однією з багатьох форм загального, що виникає в устах окремих осіб за різних життєвих обставин як наслідок застосування мови для передавання конкретних думок» [2, с. 18]. Тут допущена подібна логічна помилка, адже згідно з діалектичною логікою об'єкт не може бути одночасно частковим (окремим) та одиничним щодо загального. Окреме має риси одиничного й загального. Гегелівська діалектична єдність передбачає протиставлення двох об'єктів як тези і антитези, що, своєю чергою, зумовлює усвідомлення їх як принципово однорідних, а також як тотожних і протилежних водночас. Проте, за Соссюром, мова й мовлення далеко не тотожні і навіть не схожі. Вони суміжні, як субстанційний об'єкт і об'єкт процесуальний. Не можна їх трактувати також у категоріях сутності і явища чи загального й індивідуального, адже для цього вони також мають становити сутнісну тотожність, просто перше (явне) є виявом другого (прихованого). Мова, зреалізована у формі мовлення, повинна бути або трансцендентною суттю мовлення (тобто своєрідним «духом»), або ж міститися в самому мовленні, а не у свідомості людини (як це передбачав швейцарський науковець) [5]. Проблема сутності і явища у функціональному плані у рамках мовної діяльності (langage) – стосовно до мови та мовлення – це проблема співвідношення інваріантно-панхронічних рис мови та варіативно-ідіосинхронічних рис мовлення.

Одиниці мови існують у пам'яті у формі психічних функцій, одиниці мовлення – в актуальному акті комунікації або експресії у виді психофізіологічних функцій. Перші існують повсякчасно, навіть коли не використовуються, інші – тільки у момент продукування мовлення або його сприйняття. Тож можна стверджувати, що семіотичні сутності не подібні і не властиві мовленнєвим явищам, а суміжні з ними. Мовлення є осмисленим і структурованим не тому, що в ньому іманентно є присутньою мова як його сутність, але тому, що ми володіємо системою мови (потенцією), згідно з якою ми це мовлення продукуємо або співпродукуємо (під час сприйняття чужих висловлювань).

Мова ніколи не вилучається з пам'яті під час творення мовлення. Вона там і залишається. У мовленнєвому мисленні ми встановлюємо відношення суміжності тексту, що ми створюємо, і системи мови. Слово у мові та слово у мовленні – це не те ж саме, а функціональне відношення явища (слово у мовленні) і сутності (слово у мові). Відношення між ними носять суміжний характер.

Значення слова у мовленні це не просто актуалізоване значення слова у мові і не проста частина значення слова у мові, а утворення, яке виникло із суміжного співвіднесення значення слова у мові (а через нього – із поняттям) і актуального психомисленнєвого стану того, хто говорить, або того, хто слухає. Це завжди щось інакше, похідне, а не те й саме, яке витягнуте з пам'яті.

Іще однією причиною того, чому не можна вважати мову класичною сутністю у відношенні до мовлення як явища, є те, що мова містить у собі не тільки власне когнітивну інформацію про значення і форми (тобто про знаки), це не просто система знаків, але і система моделей – алгоритмів, приписів. У мовленні алгоритмів і приписів не існує, є тільки дії. Отже, моделі і дії можна розглядати як потенцію і акт, що ніколи не бувають подібними (не співвідносяться як загальне і часткове), але завжди суміжні у часі і просторі. Тому, якщо їх трактувати як сутність і явище, то стає очевидно зрозуміло, що це не класичні сутність і явище, тому що вони суміжні.

Отже, або мова та мовлення не є сутністю і явищем, або сутність і явище треба трактувати у категоріях часу (потенція – акт), а не у категоріях субстанціального простору (інваріант – варіант, загальне – часткове).

Також цікавою є більш класична проблема співвідношення сутності і явища з точки зору Фердинанда де Соссюра – співвідношення між мовною діяльністю (langage) як сутнісним інваріантом та мовою-етнолектом як явищем-варіантом. Інколи це називають мовна здатність взагалі та національна мова як її варіант. У цьому плані відношення сутність виглядає як явище зовсім інакше. Не як потенція-акт (як у прикладі вище), а як загальне-часткове (таке ж відношення є у всіх власне мовних сутностях: відмінок – це відмінок, голосний – це

голосний). Але ж тут і є проблема. Або мова і мовна діяльність не співвідносяться як явище і сутність, або не існує у теорії Ф. де Соссюра таких термінів. Мовна діяльність це мова і мовлення (сума суміжних функцій), а отже відношення між *langage* та *langue* не може ґрунтуватися на формулі «загальне-часткове», але на «ціле-частина». Так само і відношення *langage-parole/discours*.

Отже, говорячи про *langage* як про інваріантну сутність (людської мовної діяльності як такої), то її варіантом-явищем має бути етнічна мовна діяльність (наприклад, французька). Але ж це не вирішує проблему, бо така французька *langage* також інваріантна – а явищем до неї може бути літературна або діалектна окрема французька *langage*, яка у свою чергу може вважатися сутністю більш конкретного явища – *langage* конкретного француза. Більш того, і мовна діяльність конкретного француза має дискурсивні варіанти (і може містити у собі суміш національних мов).

Висновок. Класичне відношення «сутність-явище», яке засноване на відношенні «загальне-часткове» – це інформаційна, логічна функція, фактично не застосована до власне явищ як феноменів, а також не застосована до феноменів у кантівському розумінні, тому що ці феномени – це досвідні, сенсорні функції.

Література

1. Андрющенко В. М., Москович В. А. Хроникальные заметки. Вопросы языкознания. 1963. № 2. С. 159–163.
2. Гірняк С. До питання про розмежування та взаємозв'язок понять, «мова», «мовлення» і «мовленнєва діяльність». Проблеми гуманітарних наук. 2011. Вип. 26. С. 14–33.
3. Кондрашов Н. А. История лингвистических учений. Москва : Просвещение, 1979. 224 с.
4. Филлин Ф. П. К проблеме социальной обусловленности языка. Вопросы языкознания. 1966. № 4. С. 31–44.
5. Saussure F. de. *Écrits de linguistique générale, établis et édités par Simon Bouquet et Rudolf Engler, avec la collaboration d'Antoinette Weil. Paris : Gallimard, «Bibliothèque des idées», 2002. 353 p.*